

Хелена П. Арслан*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет, докторанд

<https://orcid.org/0009-0001-9337-7549>

САВРЕМЕНО ЧИТАЊЕ БОЖИХ ЉУДИ БОРИСАВА СТАНКОВИЋА: ИНТЕРСЕКЦИОНАЛНОСТ И КЊИЖЕВНОСТ²

У време када је као целовита збирка објављено Станковићево дело под насловом *Божји људи*, његова рецепција није била једногласна. Док су неки прикази оцењивали дело као неуспешно, јер се сишло из солидних грађанских породица доле међ просјаке, други су сматрали да је приказивањем друштвене маргине и његових слојева Станковић српској књижевности дао репрезентативни пример реалистичке приповетке која обухвата тоталитет друштва. Колектив скрајнутих људи чине појединци, а у структури збирке сваком од њих припада по једно поглавље. Намера нашег рада је да успостави интерпретативне везе између књижевности и интерсекционалности, коју превасходно схватамо као дискурзивно упориште. Са једне стране, говориће се о идејно-тематском слоју дела, односно идентитетским особеностима и позиционирању ликова маргиналаца, а са друге стране биће дат кратак осврт на жанровско уобличење, које карактерише фрагментарност, плуралитет и мозаичност. Циљ рада је да успостави везу између елемената књижевног дела и теоријског концепта интерсекционалности, те тиме понуди савременије читање књижевности минулих времена и потврди да се много година касније може говорити о његовој реактуелизацији, али и поновном вредновању кроз обogaћивање новим читалачким перспективама.

Кључне речи: интерсекционалност, идентитет, колектив, књижевност, савремена тумачења, реализам, Борисав Станковић

Увод

Иако се наш задатак може чинити као насилно усмерен напор да на читање књижевног дела објављеног 1902. године примени сазнања о савременим аналитичким концептима из области социологије, као што су интерсекционалност, дискриминација и друштвена опресија, овакав подухват ипак има неколиких основа. Пре свега, бављење неоткривеним вредностима књижевног дела значи помак од учмалости тумачења ка осавремењивању и поновном животу у очима данашњег читаоца. Са друге стране, Станковићева позиција на развојној путањи српске књижевне историје је специфична – између реализма и модернизма, а нарочито се у контексту поетике епохе реализма може говорити о везама са концептима из области социологије и социолошких наука. И напослетку, већ од првих критика изре-

larslanhelenars@gmail.com

2 Рад је представљен на конференцији *Језик, књижевности, интeрсекционалности 2024*, одржаној на Филозофском факултету Универзитета у Нишу.

чених на рачун овог дела указивано је управо на његову социјалну и друштвену страну, односно идејно – тематску основу. Међутим, у нашем раду мора постојати свест да није реч о социолошким методама, већ о нарочитом дискурсу. Према томе, овакви приступи се нипошто не могу применити као целовити у науци о књижевности, већ у духу интердисциплинарности доприносе осветљавању само једног аспекта сложеног књижевног дела. Зато у уводу напомињемо да се одредница *интерсекционалности*, дата у наслову нашег рада, разуме као теоријски оквир и концепт, а не као јединствена научна метода. Разлог за то је у првом реду променљивост и прилагодљивост појма интерсекционалности. Од тренутка када се концепт почео појављивати у научним круговима, па до данашњих употреба појма интерсекционалности – протекло је тридесетак година, а са њима и многи научни радови пореклом из различитих дисциплина. Њих је ипак повезивало настојање да се теоријски концепт интерсекционалности прецизније одреди, али исто тако и да се пронађу методе интерсекционалног истраживања. Није редак случај да се истраживачи изнова враћају својим претходним достигнућима и мењају их у складу са новим сазнањима. Примера ради, Маколова (McCall) је интерсекционални приступ друштвеним категоријама рода, расе, националности, узраста, класе и тако даље, видела у примени троструке методе коју је испрва дефинисала као: антикатегоричка сложеност, интракатегоричка сложеност и интеркатегоричка сложеност. Објашњења шта сваки од ових приступа значи дата су у есеју под насловом *The Complexity of Intersectionality*, објављеном 2005. године (MAKOL 2005: 1773-1774). Нешто мање од десет година касније, заједно са правницама Кимберли Креншо (Kimberlé Crenshaw) и Суми Чо (Sumi Cho), Маколова се враћа на сложени проблем методе у интерсекционалности, а сам појам се детаљније одређује, што је за поседицу имало бројнију примену концепта интерсекционалности у другим областима, не само у областима права или социолошких студија (у шта спадају феминистичка и социјална расна теорија), а у чијим границама је првобитно постојала. Овај есеј наставља се на идеје Креншове из 1989. године, изложеним у есеју чији наслов гласи *Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics*. Вративши се поново на концептуализацију појма, интерсекционалност сада постаје аналитички сензибилитет који прекорачује границе дисциплина. Како Грзанка примећује, интерсекционалност постаје „објектив” и начин посматрања, а не нарочито утврђен систем метода. То би значило да би сваки научни метод из других дисциплина био одговарајући, ако је услов да се се у обзир узме разматрање друштвених категорија као што су рецимо пол и раса, а да се притом оно искључиво мора извести погледом упереним на друштвени контекст, односно расподеле моћи у друштву (GRZANKA 2018: 304). Оваквом широком и отвореном дефиницијом интерсекционалности, дата је могућност за интердисциплинарна проучавања и везе. И у нашем раду, морали смо се запитати које би теорије из области науке о књижевности биле блиске и отворене за интерсекционално испитивање књижевног текста. Односно, у ком односу стоји интерсекционални приступ према до сада утврђеним методама и приступима познатим теорији књижевности. Током рада, приметимо да нас концепт интерсекционалности унеколико приближава тематолошком приступу

у науци о књижевности, јер се бави тематским аспектима књижевног дела, као и његовим идејним слојем. Међуоднос метода из различитих дисциплина је и даље актуелно питање, а одговори на њега, такође, мењају се у складу са новим сазнањима. Проблем методе је поставила и социолошкиња Колинс (према: GRZANKA 2018: 305), најпре запитавши се да ли је интерсекционалност супротстављена методама и теоријама других научних области. Деценију касније, што је још једна потврда непрекидне променљивости и редефиниције појма и метода интерсекционалности, Колинс ће се вратити методолошким проблемима, сада у коауторству са социолошкињом Билге. У редовима који у нашем раду следе, иако се чине неприметни, читалац ће имати прилике да се сусретне са кључним концептима интерсекционалног приступа уоченим у свету књижевног дела, онако како су их поменуте ауторке одредиле са свешћу о интердисциплинарности. То су шест кључних упоришта: неједнакост, релационалост (повезаност), моћ, друштвени контекст, сложеност и друштвена правда (*inequality, relationality, power, social context, complexity, and social justice*).³ Ових шест кључних идеја су водиле у примени интерсекционалне анализе, али оне не морају бити у исто време присутне нити у једнакој мери расподељене у предмету истраживања.

На крају наше уводне речи, рецимо зашто смо се определили да се у раду бавимо појмовима идентитета и структуре, односно какве везе ови појмови имају са интерсекционалношћу. Прво, како је у коауторском есеју Чо, Макол и Креншо истакнуто – проблем идентитета, иако се не јавља самостално, нужно је присутан на готово свим местима где се појављује интерсекционалност. Проблем идентитета нуди нова сазнања о структурној расподели моћи у оквиру друштва, и са тим у вези утиче на појмове друштвене опресије и тако даље (ЋО, KRENŠO i dr. 2013: 797). Велики део поменутог есеја заузимају прикази значајних резултата дотадашњих истраживања од стране различитих аутора. И у овом случају примећује се нејединствен однос према идентитету у склопу интерсекционалног приступа. Такође, на неприкосновену приступност и значај идентитета у интерсекционалним студијама указују Колинс и Билге. Именовањем конкретних аутора и њихових примедби изречених на рачун недовољно јасне везе између интерсекционалног приступа и идентитета, показано је да без обзира на другачије ставове аутора, негативне или позитивне, идентитет представља важан аспект проучавања, али не и једини.⁴ Идентитет се увек мора појавити у спрези са ширим друштвеним контекстом, то јест он мора бити посматран контексту друштвених елемената (KOLINS, BILGE 2016: 115). У раду смо се трудили да детаљно прикажемо како је то идентитет обликован контекстом друштвених елемената. Прецизније, друштвени контекст је структура, у којој су видљиве различите расподеле моћи, а која утиче на формирање иденти-

3 "The FIFA World Cup, the global social movement problem, and the black Brazilian feminist social movement also help clarify six core ideas that appear and reappear when people use intersectionality as an analytic tool: inequality, relationality, power, social context, complexity, and social justice. These ideas are neither always present in a particular project, nor do they appear in projects the same way. Instead, they provide guideposts for thinking through intersectionality" (KOLINS, BILGE 2016: 25).

4 "Identity is central to building a collective we. Identity politics rests upon a recursive relationship between individual and social structures, as well as among individuals as an existing collective or a collective that must be brought into being because they share similar social locations within power relations" (KOLINS, BILGE 2016: 135).

тета (KOLINS, BILGE 2016: 124). У нашем читању књижевног дела и разматрања структурних односа целине и делова, крећемо се трагом наведених шест кључних појмова.

У жељи да испитамо могућности и везе књижевности и савремених научних дискурса, надамо се да и мали доприноси значе великој заједничкој причи о делу Борисава Станковића, односно да се кроз призму социолошких концепата покаже на који начин је Станковић приповедао о „нарочитом свету” божјих људи.

О једном нарочитом свету – целина и делови

Започевши наше истраживање пишчевим речима, али и речима тумача пре нас, у раду ћемо обратити пажњу на приказ и особености „нарочитог света”. То подразумева шири и ужи контекст у којем се формира његов идентитет. Бавећи се односом појединца и колектива, биће неопходно понешто рећи и о структурној организацији дела. Борисав Станковић је овако писао Милану Савићу, уреднику Летописа Матице Српске, о теми за коју се определио:

„Ја не знам како код Вас иду ствари. Имам једну збирку, т.з. „Божји људи”. У њој сам покупио и изнео један нарочити свет, покољење које је било у Врању пре ослобођења. То су били просјаци, слепи, гатари, видари, биљари и други. Сви су они живели од милостиње. Јер се веровало: да то што се њима да, да они поједу у покој душа умрлих као да се је самим мртвима дало и да су они то, мртви, појели. Међ њима је било који су сматрани за свеце, Божје људе. И кад би ти умрли били су од највиђенијих (старих жена) купани, сахрањивани... Уопште налик на руске јуродиве, само у већој јачој размери. То је главно. И ја бих Вас молио да ме известите како би могло да [се] штампа. Јер, овако, да цепкам, и дајем [у] уредништва не водем, а и не може да се разуме док се не би цела збирка прочитала” (STANKOVIĆ 1974: 340-341).

Већ на почетку јавило се неслагање критичара око уметничке вредности тематског опредељења, али и коришћење нарочите терминологије која имплицира друштвену вертикалу и сталежне расподеле моћи. Јован Скерлић је међу првима рекао да је Станковићево дело *Божји људи* занимљив пример како српска књижевност почиње да се „спушта социјалним лествицама”, те да се књижевност шири ка свему што живи и пати (SKERLIĆ 1971: 374).⁵ Продановић је употребио реч сличну „спуштању” – „силажење”, рекавши: „Силазећи из солидних грађанских породица доле међу просјацима, он је изгубио онај заносан поетски дах којим су његове раније приче дисале” (PRODANOVIĆ 1903: 730). Судбине појединаца формирају заједничку судбину једног колектива, а писати о њиховим несрећним удесима још једном потврђује да „најважнијег прозног писца о малограђанском и маловарошком животу добио је српски реализам крајем 19. века у Борисаву Станковићу, који је открио завесу са трагичне стране паланачког живота и света у посебној ситуацији” (VUČENOV 1981: 26). Открити завесу је значило усмерити поглед у правцу запо-

5. „И отпаци друштва, његов талог, његове ране, оно што је најниже, најбедније и најпрезреније у нашем иначе кљаставом и убогом човечанству, просјаци, скитнице, пропалице, *дивши људи*, нашло је своје песнике (...) Уметност се проширила, прожела више но икад симпатијом према свему што живи и пати” (SKERLIĆ 1971: 375).

стављеног света и као литерарну тему узети област која је била унапред осуђена на неразумевање критике, а то је, према Скерлићевим речима „(...) све што је Врање имало кљаставог и болесног духом и телом, онакажени удови, помрачени умови, ране, беда, јад, бол, мрак – цео један пандемонијум” (SKERLIĆ 1971: 372). У неким тумачењима новијег датума, попут Сунчице Денић, јавља се третирање индивидуе уместо колектива. „Радикална новина коју Денићева уноси јесте схватање божјака као индивидуа, а не као до тада готово увек виђеног колективног лика” (MILIĆ MILOSAVLJEVIĆ 2012: 222). Са друге стране пак, поједини тумачи доследно заступају схватање да

„приповједач (аутор) ипак доминантно не говори о ликовима божјака, него о лику колектива – сваки од фрагмената тематизира се какав значајан мотив или тема о колективу. Обликује се на тај начин што се у сваком новом фрагменту тематизира неко ново одређење колектива и на крају се обличује у јасну спознају и идеолошку концепцију” (MARINKOVIĆ 2010: 140).

Наше је становиште да однос колектива и појединца није искључив, он је двосмеран и динамичан, а ови се појмови се међусобно одређују. Са правом се може говорити о засебном идентитету колектива сатканом од идентитета разноликих појединаца. Приповедачево интересовање је било усмерено на ликове, те нам је понудио портрете појединаца који чине колектив одбачених и неснађених. У сваком поглављу углавном је дата реалистичка дескрипција спољашњег портрета, а потом по неки догађај из живота насловног појединца. Иако значајно дефабуларизоване, приче никако нису статичне, већ их одликује набијеност динамичким потенцијалом. Суживот ових појединаца у колективу, чији су животни путеви другачији, нагони их да ипак постају судбином повезани и бораве скупа око врањанског гробља. Према томе, и колектив се конструише као засебан лик. Дело означава нови однос према литерарном јер је фрагментизовано, а сваки део кореспондира са целином, као што сваки појединац чини колектив. Идентитет појединца чине пресецања, то јест интерсекције различитих одредница као што су пол, године, занимање, социјални статус и многе друге. Сви ови разнололики фрагменти граде идентитет индивидуе и заједнице. Осим тога, њихов пресек формира разноврсне видове друштвене дискриминације. Обратимо пажњу на речи којима Станковић именује, односно маркира, овај „нарочити свет” у горенаведеном цитату: 1. *просјаци*, 2. *слепи*, 3. *јаћари*, 4. *видари*, 5. *диљари* и 6. *друји*, као и то да су преживљавали од туђе милостије. На плану колективног идентитета, све поменуте одреднице се међусобно прожимају и пресецају, градећи уједно и нивое по којима су јунаци као појединци детерминисани. „Просјаци, слепи и кљаста” (STANKOVIĆ 1974: 268) само су још неке од речи које је писац употребио да маркира колектив. Али пре свега, као што је Симоновић је приметио стоји да

„(...)то што се божји људи осећају као једна неодвојива целина, постигнуто је заједничким цртама које карактеришу све божјаке. Наиме, предмет свих ових прича су божјаци, људи са сличним психофизичким поремећајима што их упућују на заједнички живот, јер им само њихова компактност нуди какав-такав опстанак. Тако, иако неки несвесно покушавају да се отргну из групе, у томе не успевају,

јер су немоћни за било какву самосталну акцију или егзистенцију” (SIMONOVIĆ 1984: 14).

Запажањима о структуралном односу целине и делова, између појединца и колектива, може се придодати и која реч о структури дела, која иде у корак са темом. Станковић нипошто није желео да дело наликује брошури, већ целовитој збирци приповедака са јасном намером, што сазнајемо уз преписке са уредништвом часописа (видети: STANKOVIĆ 1974: 341). Структура збирке је специфична. Уводним поглављем приповедач наговештава заједнички портрет нарочитог света о којем ће говорити и истоветним заједничким портретом завршава збирку. Између ова два поглавља, у виду 21 фрагмената нуди нам се портрет сваког лика понаособ (условно речено, пошто у приповеткама *Љуба и Наза* и *Таја* није реч само о једном јунаку и његовој судбини). Распоред приповедака је извршио сам писац, а оне су нумерисане и различитих дужина. Приметна је неравнотежа у дужини и развијености приче. Док су неке, махом са почетка, блиске приповеткама, неке су значајно краће, налик на скице, крокије, обресе или силуете (SIMONOVIĆ 1984: 12). Може се приметити да је уводна прича *Задушница* врста експозеа, атмосфере, локализације, увода или оквира у свет просјака, богаља и ментално оболелих, а завршна поглавља имају функцију извођења из тог света. У њима сазнајемо временски оквир у који је смештен приповедачки свет, као и како изгледа тиха смрт једног божјака.

Контекстуализација идентитета и друштвене маргине

Као што је речено, појединце одређује различита старосна доб, пол, занимање и тако даље. Све ове податке, уколико се то о јунаку зна, наратор нуди на самим почецима прича. Али, између осталог, како је у уводу истакнуто, интерсекционални приступ захтева да се идентитет посматра у друштвеном контексту. То значи обратити пажњу на појам интеракције у склопу релационалности или повезаности (connectedness). То значи да је повезаност, темељна идеја интерсекционалног аналитичког средства, могућа само кроз динамичке и активне везе идентитета и друштва. Динамичност се види у речима као што су: коалиција, дијалог, конверзација/разговор, интеракција и пренос (coalition, dialog, conversation, interaction, transaction) (KOLINS, BILGE 2016: 28). На поменутих теоријским основама, у овом делу нашег рада бавимо се локализацијом колективног лика и односом варошана и божјака. На понеким местима, сузивши поље посматрања, говорићемо о односу према породици. Напоследку ћемо покушати да издвојимо обједињујући елемент који се намеће као заједничка особеност. Покољење припада Врању пре ослобођења од турске власти, а већински се налази око врањанског гробља, осим у неколико случајева где јунаци бивају враћени са поља, канала и јаруга у своје домове или колибе. Међутим, ако би се помислило да је гробље далеко од варошких кућа те да је то разлог што је колектив скрајнут – то није случај.

„А гробље није далеко. Оно је одмах ту, близу, до вароши. Ограђено зидовима, са црквом у среди од које се само њен угнут кров и крст види” (STANKOVIĆ 1974: 266).

„Сви су они били ту, на окупу. Истина, много њих је било који су живели и спавали по амбарима и шталама појединих богаташких кућа, по извесним маалама,

чак и по оближњим селима... Али опет, кад би хтео човек да их тражи, ту би их, на гробљу, нашао” (STANKOVIĆ 1974: 270).

Иако се божјаци већински налазе на гробљу, ипак су у делу присутна друга места и повремен улазак у град. Неки ликови живе у рупама које касније начине на колибу (Наза), неки, који у овоме свету имају првенство, спавају око клисарнице, други пак имају колибе и собе (Таја, Вејка и пијана варошанка). Неки имају занимања (справљање ужади) што им отвара могућност да спавају по газднинским шталама међу коњима (Митка), неки ноћивају међу стењем и пружењем у пољу (Биљарица). У делу има домаћинских и богаташких кућа, као што је случај код Парапуте, који бежи од газдаричине куће, преко Станка-чистог брашна до Лудог Стевана, слуге у вароши најугледнијег хаџије-Томе. Сви ови примери наведени су да поткрепе наш закључак да је погрешно тврдити да је њихова дискриминација условљена сингуларно и искључиво бескућништвом, сиромаштвом, родом, старосним добом, образовањем, националношћу и тако даље. Исто тако, друштвена неједнакост није узрокована једним фактором, она је комплексна и слојевита. Ако користимо интерсекционалност као средство анализе, неједнакост се не сагледава кроз само једну од категорија, већ интеракцију различитих категорија (KOLINS, BILGE 2016: 37). Међу њима има најразличитијег света, али ипак примећујемо да се готово по правилу ради о менталним потешкоћама и немоћи које ликове постављају у субординиран положај. Љиљана Пешикан-Љуштановић говори да „социјално-економска маргинализиваност ликова извире из религијске лиминалности и утапа се у њу” (PEŠIKAN-LJUŠTANOVIĆ 2002: 7). Овакво разумевање по којем божјаци имају лиминалну и метафизичку компоненту иду трагом једног дубљег, симболистичког тумачења. Али, другачије би било ако бисмо пак као истраживачко упориште узели тврдње о реализму, чак натурализму овог писца, због којег је често и критикован. О овој реалистичкој објективности писало се како „у реализму средине коју описује иде више него иједан наш писац”, али да постоји и несразмерност између „богате и топле садржине” и „безличног тока, без љубави и мржње” према свету који се описује (SKERLIĆ 1971: 374-376). Лагарић је сматрао да је Станковић насликао само њихову спољашњост – црна и прљава лица, њихове дуге и осушене ноге, њихове крпе и дроњке, у које завијају своје мршаво и прљаво тело. Да је случајно завирио у душу тих људи можда би понешто нашао, што би нам се више свидјело, него ли њихова јадна спољашњост” (LAGARIĆ 1903: 97).⁶ Дакле, узимајући у обзир приповедачев реализам, спона божјака са светом мртвих би просиходила искључиво из чињенице да социјално угрожени појединци физички обитавају на гробљу. Ако се ова критичарска запажања о реалистичкој поетици Борисава Станковића доведу у везу са интерсекционалношћу, можемо закључити да се у случају ове збирке не може говорити субјективитету интерсекционалних наратива као виду личне јуна-

6 Ови ставови се данас могу проблематизовати и над њима можемо размишљати, имајући у виду историјску перспективу и са разумевањем односа писац-приповедач-наратор. Ако је Станковић био објективно суздржан у приказивању света, то је значило да није залазио у дубљу психологизацију ликова, али ипак унутар света дела постоји активан однос приповедача, а та позиција се, осим у претпоследњем поглављу, може видети и у причи *Ча Михајло*. У њој се види нараторова наклоност ка Ча Михајлу у игри погађања година, док га остатак света „дира и пецка”, нуде пићем и постављају срамна питања која нагонне божјака на плач.

кове приче о себи и својој позицији у свету, испричаном у првом лицу јединине. Ради се о реалистичком приповедачу, који ипак успева да са те позиције ослика тему позиције божјих људи, и то највише кроз приказ сложених опхођења и односа. Позиција приповедача је нарочито приметна у сцени са краја збирке, у којој се говори о смрти једног божјака. У делу има неколико смрти, а стављено у контекст интерсекционалности, ови примери служе као добар приказ односа друштва према њима. Нарочито се то може рећи за смрт јунакиња Вејке, Назе и Биљарице.⁷

Близина гробља и просјака остатку варошког света даје повод за сликовит приказ активног односа варошана према њима. Као што је напоменуто, динамична интеракција је аспект интерсекционалних релационалности и повезаности. Заједница доследно има активан однос према божјацима и евидентна је разлика између божјака и осталих варошана, а постоје и подељености између просјака самих. Маргинализација је увид у то како је друштво третирало особе са менталним потешкоћама. Неколико примера показује идентично опхођење варошана, а на свега неколико места, као у причи о Лудом Стевану, поштени варошни чувају стечени новац и купују хаљине божјаку. Таквих примера има неколико. У причи *Цоја* какав богатији човек показује милост, наредивши слугама да просјака преобуку и да му дају хране. Али у истој причи, варошани прстима начине крст са намером да се насмеју и уплаше божјака, након чега он заплаче, баца се и виче. Други, пак, такође смејући му се, тешили би га да није то крст, те неће још умрети (STANKOVIĆ 1974: 308). Овај негативан однос видимо и у причи *Менко*. Слуге и шегрти из појединих дућана се шале тако што божјаку мешају дуван и барут да би му опржили лице и браду, а са главном намером да га наљуте, да их гађа камењем те да „преплашен, побеснео, целог дана после кречи по чаршији, јури” (STANKOVIĆ 1974: 305). У причи *Јован*, истиче се да они који га не познају беже од њега, а деца плачу и боје се. *Парайуша* поново нуди сличан однос варошана према божјаку – деца су бацала употребљене жигице на њега. У причи *Биљарица*, која се у тумачењима често спомиње као најуспешнија, жене исказују радозналост и страх, јер Биљарица живи сама у планини, те се зачуђене грозде кад јој виде колена. Гроза се појављује на још једном месту у причи *Љуба и Наза*. У њој је свештенику неугодно да просјакињу гледа искрпљену, а потом и нелагодно због просјакињине молбе да је венча са Љубом. Нарочито је изазовно сузити круг варошке заједнице и погледати однос према породици. Већина божјака је само, без икога на свету, али има неколико примера који уједно указују на Станковићеву проницљивост у описивању богаташких и хаџијских кућа.⁸ Једна таква прича је *Сшанко чистѿо брашно*. На почетку, мајка прати јунака, мотрећи на њега, али у тренутку када се приближи вароши свако праћење престаје и уступа место стиду. Мајка из богате господске куће се крије од варошана да је нико не би видео. Након неког времена та улога надзирања припада снајама, али не задуго. „Од тад слободно иде, дрхти, скупља по путевима и проси” (STANKOVIĆ 1974:

7 „Мало је ко, међутим, указао на простор света природе, и то као демонски, често трагичан за јунаке. Све три Станковићеве јунакиње завршавају трагично у отвореном простору природе: Назу вуци растржу, Вејка залутала умире негде у пољу, а Биљарица се у шуми распада...” (ČOLAK 2013: 169).

8 Продановић је сматрао да су Димитрије и Станоја из *Сшарој јеванђеља* уметнички успешнији ликови, јер су у окриљу породица, док су божји људи „ван породице и готово одвојени од осталог света” (PRODANOVIĆ 1903: 731).

311). И у седамнаестој причи, јавља се мотив богате варошке породице. Свет се и од овог божјака грози и смеје му се,⁹ а слуге га кришом уносе у кућу, пошто знају да је за браћу то јад и срам. Судбина Парапуге, који је искоришћен да би се сачувала кућа на добром гласу, уједно је и казна јунакињи Ташани, наметнута од стране патријархалног система. Неки од божјака свесни су неједнакости и своје позиције у друштву. Ове хетерогености и разлике су најбоље изражене у причи *Биљарица*. Тек онда када нађе расковник, доћи ће међу варошане да купи кућу, земљу, стоку, изговарајући тврдоглаво „да сам и ја као ви, а дотле нећу” (STANKOVIĆ 1974: 298). И у речима лика Бекчета крије се свест о различитим позицијама: „Шта ће ми хлеб? Хлеб је за просјаке, а Бекче просјак није! Ракију да ми даш!” (STANKOVIĆ 1974: 293).

Како неки од њих постављају разлике међу собом, колектив и није у целисти компактан. То значи да је присутна комплексност, сложеност искустава под окриљем универзалног одређења „божји људи”. То видимо у следећим примерима: Таја не жели да се меша са просјацима, након што је истеран из собе, те седи крај реке или напољу. Митка, жртва алкохолизма, жели да се издвоји од осталих просјака, заобилазећи их и окрећући главу, а изнова завршава пијан на капији гробља. Назу обузима стид пошто живи са Љубом невенчана, те избегава да проси где је познају, престаје да залази у гробље, већ одлази у село, где је на крају и страда. То доказује да се њихов колективни идентитет чини компактан и стабилан само из перспективе посматрача чија је позиција посматрања, упркос свим појединостима, изван божјачког света. Пешикан-Љуштановић истиче да је перспектива из које се посматра свет дела дата са становишта грађана чији је социјални положај изнад божјака и да „просјаци обликују властити свет и хијерархију која је инвертована” (PEŠIKAN-LJUŠTANOVIĆ 2002: 8-9).

Пријемчивост савремених истраживача да кроз културолошку призму критички преиспитују однос немоћи и моћи у Станковићевом делу резултирају иновативним погледима на њихове дистрибуције, уз нарочиту пажњу усмерену на регионализам, амбијент и присуство културних образаца.¹⁰ Такође кроз културолошку призму и ослањајући се на Фукоове ставове о лудилу у култури, Јелена Панић Мараш се усресредила на различите видове „ненормалности” попут фобија, страхова, алкохолизма и потенцијалних генеолошких фактора.¹¹ Иако се не тичу директно интерсекционалног приступа, резултати њихових истраживања могу бити корисни. Немоћ као особина Станковићевих јунака заправо је давно запажена, а о њој се говорило као о јасном показатељу процеса декомпозиције традиционалне функције јунака. Код Станковића јунак више није јунак акције, него немоћна личност која пати и трпи. „Јунак је ту да покаже патњу човекову, недостигнуту срећу,

9 Може се закључити да су главна осећања и реакције која божјаци изазивају код варошана гроза, смех и страх.

10 Неки од примера су докторска дисертација Бојана Чолака или студија Биљане Солеше.

11 „Облици дисквалификације по мишљењу Мишела Фукоа, који се посебно бавио феноменима ненормалних, лудила и механизма власти, могу бити по физичкој реалности, по оделу, понашању, телу, по полности, начину живота и по личности. И мање-више све ове облике изопштавања проналазимо у *Божјим људима* с тим што су они врло често приказани преко њихове, па назовимо је тако, жеље за нормалношћу иза које заправо стоји жеља за прихватањем од стране доминантне културе” (PANIĆ MARAŠ 2009: 87).

слом правог смисла живота и битисања људског” (VUČENOV 1981: 94). Не бисмо погрешили са закључком да је заједничка идентитетска особина Станковићевог покољења бољјака управо ова немогућност и немоћ да буду као остатак друштва. С тим у вези, и њихови идентитети зависе од друштвених норми и система. У директној вези са утицајем социолошких и културолошких фактора на формирање таквог идентитета је и појам трауме који изазива најскорија интересовања у науци. Ново светло на позицију скрајнутих појединаца може бацити кратак поглед на различите облике личне трауме и узроке несрећних положаја. Појединци остају онеспособљени да се врате у друштво и у њему буду функционални. То би за нас значило покушати одговорити на питање које је још Скерлић поставио: „Који удес судбине тако их прекрха?” (SKERLIĆ 1971: 372). Вејка, која је од турског зулума померила памећу („ужас је пресекао”), ноћивала је сама по пољу и умрла више од страха него од глади. Владајући друштвени систем и његова суровост од јунакиње прави изгнаницу из друштва. Варошанка је такође била слушкиња у богаташкој кући, а потом се одала алкохолизму и просјачењу и напустила кућу у којој је служила. Трећа слушкиња, Наза је преплашена побегла из вароши након што ју је газда покушао силовати. Какву ли је само нелагоду и изненађеност изазвала ова реч код Лагарића! „Као што видите, Б. Станковић не само да је одвратан садржином, него се старао, да буде што одвратнији и самим избором ријечи”, рекао је Лагарић (LAGARIĆ 1903: 96). У овом исказу јасно се читује промена књижевног укуса и тока књижевне мисли о одабиру језичког израза. Изгледа да је Богдановић био у праву када је приметио да „трагика промашености, незадовољености, узалудности свих жеља и жудњи нарочито је дирљиво суморно уочена и казана у женским ликовима” (BOGDANOVIĆ 1972: 84-85). У контексту интерсекционалности, није адекватно узети само род као категорију, а притом нису ни само јунакиње жртве такве друштвене структуре, већ и мушки лик – Менко, који сав престашен у „збрканој забезекнутој причи” говори о Беглер-бегу. Беглер-бег, симбол „турског зулума” као система моћи, везао је Менка, одсекао главу Менковој жени након што ју је обешчистио и на крају му запалио кућу (STANKOVIĆ 1974: 306). Читав овај низ примера одражава тачност запажања изнетих на рачун осталих Станковићевих дела: „Јединка нема где да се склони, нема заштите у патријархалном колективу и задружној патријархалној породици; она је сама са својом муком и патњом” (VUČENOV 1981: 42). Фокус нашег рада није био на деструктивности патријархалне заједнице по појединца, већ, са становишта интерсекционалности, промислити о друштеној неједнакости, релацијама и везама моћи у датом, конкретном друштвеном контексту у свету књижевног дела (“Attending to social context grounds intersectional analysis” (KOLINS, BILGE 2016: 29)). Шта више, у раду истичемо да је такав друштвени контекст продуктиван, јер његова структура моћи директно формира, гради и обликује позицију и идентитет бољјег човека. Осим тога, а у вези са концептом интерсекционалности, патријархална заједница је важна због теме опресије, односно расподеле моћи, динамике моћи и друштвене структуре, а лишеност слуха за разлике у вези је са темом дискриминације. Из тог разлога смо истицали да је друштвени контекст дела привукао пажњу критичарима, и на принципима релевантности за нашу тему, искључиво наводили оне примере који се тичу друштвеног контекста Станковићевог

дела. Јер, говорећи о целини Станковићевог опуса, изузетно је велики број истраживача указивао на патријархалну заједницу и специфичну културу у Станковићевом делу. Рецимо, Протић је приметио да Станковићу посебну пажњу привлачи друштвено збивање у крајевима ослобођеним 1878. године, као и превирање и не-слагања између социјалних група, назвавши га социологом и психологом патријархалног друштва (PROTIĆ 1966: 358-359). Исто тако је и Јовичић приметио да је пишево интересовање било усмерено на раскорак између правила патријархалног врањанског друштва и спутаних, дубоко интимних и личних потреба појединаца (JOVIČIĆ 1976: 157). Петковић је истакао постојећи реципроцитет колективних прописа и људи на дну друштва. Рестриктивност колективних прописа који стежу човека једнак је броју „суманутих и распамећених, кажњених и изопштених” људи (PETKOVIĆ 1988:16). Зато узгредно подсећамо да се ликови обесправљених, спутаних, сиромашних, ментално и физички оболелих врло често могу наћи на страницама осталих Станковићевих дела. Подсетимо се само lika глумонемога Ванка из романа *Нечистија крв* или на пример просјака који посећују Баба Стану у истоименој приповеци. Додатно и Коштанина судбина може бити „отеловљење социјалне и економске маргинализованости циганске заједнице” (PEŠIKAN-LJUŠTANOVIĆ 2002: 7). Видевши овај круг Станковићевих ликова само као разлог да се да се у њих „посеју парадокси о љубави”, Дучић их је поједноставио до најмање могуће мере, рекавши:

„Међутим, има у његовим причама и преступничких типова као у руским романима, дегенерисаних људи и жена, затрованих манијака, клиничких лудака, каквих иначе скоро и нема у народу. Али то је нешто споредније, свакако и мање значајно. Такву средину неуравнотежених и апсурдних лица, изабрао је Станковић да у њу посеје све своје парадоксе о љубави, који су га затим направили изузетним међу свима нашим приповедачима” (DUČIĆ 1974: 15).

О томе да ли је споредно и мање значајно свакако се може размишљати, а плод једног таквог размишљања је и наш рад.

Закључак

Пратећи теоријски концепт интерсекционалности може се размишљати о Станковићевим јунацима из збирке *Божји људи*, али и о широј слици света књижевног дела, за које понекад тумачи нису имали најблаже речи. У раду смо на њих указали са двоструком намером: прво, примери који илуструју некадашњу рецепцију одабрани су тако да буду релевантни за интерсекционалност као теоријски концепт. То је постигнуто тако што су изабрани само примери који упућују на друштвени контекст, пошто он одговара једном од шест основних упоришта интерсекционалног аналитичког средства. Друго, на њих је указано са циљем да се одреди савременост, дата у наслову нашег рада. Успостављањем везе и континуираности са читањима минулих времена, утврђује се позиција савремености данашњег читаоца. Али, савременост се односи на концепт интерсекционалности, јер иако испрва употребљен крајем осамдесетих година прошлог века, последњих десетак година теорија привлачи пажњу истраживачима изван граница права или социологије. Некада се писало да је делом *Божји људи* Станковић постао писац који слика „(...)

просјакe, људe масне, кремљивe, балаве, прљавe; осушених ногу, осушених руку, људe полунaгe, голe, увојeнe у крпe, поњавe и дроњкe, људe пјанe, расплакaнe, блe-састог поглeдa, људe штo сe вуку и повлaчe по амбaримa, штaлaмa, хaновимa, рaзвa-лиnаmа, испуцaни и трулим гробовимa, јeднoм рeчју уметник штo јeдинo сликa тру-лeж, прљавштину, крпe и дроњкe” (LAGARIĆ 1903: 95). Данас, саврeмeни читaлaц, сa другачијим књижевним укусом и интересовањимa, мoжe узeти у рукe Стaнковићeвo дeлo објaвљeнo пoчeткoм двaдeсeтoг вeкa и критички другачијe промишљaти o овoм „нaрoчитoм свeту”, бeз стрaхa прeд изaзoвимa кoјe нoсe интeрдисципли-нaрнe вeзe књижевности и других нaукa, aли и уз пoстoјeћу свeст o аутoнoмнoм књижевнoм дeлу. Ти изaзoви сe тичу прoблeмa примeнљивoсти aнaлитичкe мeтoдe и интeрсекциoнaлнoг приступa нa прeдмeтe из других дисциплинa, кaкo штo јe и нaукa o књижевности. У рaду смo указaли дa јe идeјнo-тeмaтски слoј дeлa aдeквa-тaн зa успoстaвљaњe вeзe сa кoнцeптoм интeрсекциoнaлнoсти. Тaкoђe, у рaду смo нaстoјaли дa крoз шeст кључних упориштa интeрсекциoнaлнe aнaлизe прикaжeмo пoсрeдствoм идeнтитeтских oсoбeнoсти мaргинe друштвa, њихoву истoврeмeнoст, слoжeнoст и кoмплeкснoст. Укaзaли смo и дa сe пoмeнути кoлeктивни лик сaмo чини кoмпaктним и хoмoгeним, aли дa унутaр њeгa пoстoји јaснo рaзвијeнa свeст o сeгрeгaцији и рaзликaмa, кaкo мeђу сoбoм тaкo и сa вaрoшaнимa. Идeнтитeт пo-јeдинaцa и кoлeктивa нe грaдe сaмo интeрсекције пoприличнo јaсних oдрeдницa, кoјe сe пo пpaвилу нaлaзe нa увoду Стaнковићeвих причa, кaкo штo су пoл, гoдинe, зaнимaњe, и тaкo дaљe. Идeнтитeт нужнo фoрмирa и густa мрeжa oднoсa кoјa сe грaди сa срeдинoм, oднoснo пoстoји у друштвeнoм кoнтeкстy дeлa, a o чeму смo у овoм рaду гoворили и пoткрeпили сa нeкoликo примeрa. Кoнтeкстуaлизaцијa и лo-кaлизaцијa ликoвa друштвeнe мaргинe oткривa рaзнoврстaн, aктивaн и динaмичaн сплeт вишeслoјних мeђуљудских oднoсa и друштвeнoг систeмa кaкo урeђeнe струк-турe. С oбзирoм дa сe у збирци нaлaзe и причe o људимa кoји живe у бoгaтaшким кућaмa, рaзличитoг пoлa, стaрoснe дoби, и тaкo дaљe зaјeднички чинилaц кoји их дeтeрминишe нијe сaмo јeдaн, нити јe тo бeскућништвo или сирoмaштвo. Oнo штo их пoвeзујe јe њихoвa нeмoћ дa функциoнишy и дa сe уклoпe у ширy срeдину, чимe сe oствaрујe вeзa сa кoнцeптoм мoћи, кoји јe нaрoчитo битaн у интeрсекциoнaлним приступимa. Примeтнo јe дoминaнтнo oсeћaњe грoзe кoјe вaрoшaни имaју, a кoјe сe јaвљa у нeкoликo причa, кaкo и тo дa сe сa прoсјaцимa шaлe нa сурoв нaчин, чeстo их физички пoврeђујући бaцaњeм бaрутa нa њих. Сaсвим сe сa прaвoм мoжe рeћи дa јe Стaнковић рeалистички вeштo oсликao кaкo јe крaјeм дeвeтнaeстoг вeкa вeћинскo друштвo трeтирaлo oсoбe сa мeнтaлним пoтeшкoћaмa, чијe пoрeклo мoжe бити рa-зличитo. Крoз слoжeнoст, пoвeзaнoст, друштвeни кoнтeкст и oстaлe кључнe идeјe интeрсекциoнaлнoг приступa, oткривeн јe и мeхaнизмaмa друштвeних oднoсa кoји су дoвeли дo изгрaдњe њихoвoг идeнтитeтa и дo нeсрeћнoг пoлoжaja. Иaкo јe тaчнo дa Стaнковић нијe улaзиo у психoлoгизaцију ликoвa, нaчин нa кoји јe o њимa гoвoриo суптилнo јe oткривao кaкo јe тaдa влaдaјући друштвeни систeм, врeмe oписaнo кaкo врeмe прe oслoбaђaњa oд „турскoг зулумa”, утицaо нa тo дa јeдинкa oстaјe сaмa и oдбaчeнa, у привиднoм суживoту сa њoј сличнимa.

Цитирана литература

- BOGDANOVIĆ 1972: BOGDANOVIĆ, Milan. „Realizam Borisava Stankovića”. Živan Milisavac (ur.). *Kritike*. Novi Sad: Matica srpska, 1972, str. 75–90. [orig.] Богдановић, Милан. „Реализам Борисава Станковића”. Живан Милисавец (ур.). *Критике*. Нови Сад: Матица српска, 1972, стр. 75–90.
- ČO, KRENŠO i dr. 2013: Cho, S., Crenshaw, K. W., McCall, L. *Toward a Field of Intersectionality Studies: Theory, Applications, and Praxis*. Signs: Journal of Women in Culture and Society, 38(4), 785–810, doi:10.1086/669608, 18.02. 2025.
- ČOLAK 2013: ČOLAK, Bojan. *Modeli predstavljanja patrijarhalnog društva u prozi srpske moderne*, <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/4070/Disertacija.pdf?sequence=4&isAllowed=y> (preuzeto 25. 4. 2024), doktorska disertacija [orig.] Чолак, Бојан. *Модели представљања патријархалног друштва у прози српске модерне*, <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/4070/Disertacija.pdf?sequence=4&isAllowed=y> (преузето 25. 4. 2024), докторска дисертација.
- DUČIĆ 1974: DUČIĆ, Jovan. „Borisav Stanković”. Živorad Stojković (prir.). *Borisav Stanković. Stari dani – Božji ljudi*. Beograd: Prosveta-Slovo ljubve, 1974, str. 11–34. [orig.] Дучић, Јован. „Борисав Станковић”. Живорад Стојковић (прир.). *Борисав Станковић. Стари дани – Божји људи*. Београд: Просвета – Слово љубве, 1974, стр. 11–34.
- GRZANKA 2018: Grzanka R. Patrick (ed.). *Intersectionality: A Foundations and Frontiers Reader*, New York: Taylor and Francis Group, Routledge, 2018, <https://doi.org/10.4324/9780429499692>, <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780429499692/intersectionality-patrick-grzanka-patrick-grzanka-patrick-grzanka>, 19. 02. 2025.
- JOVIČIĆ 1976: JOVIČIĆ, Vladimir. *Umetnost Borisava Stankovića*. Beograd. Srpska književna zadruka, 1976. [orig.] Јовичић, Владимир. *Уметност Борисава Станковића*. Београд: Српска књижевна задруга, 1976.
- KOLINS, BILGE 2016: Collins Patricia Hill, Bilge Sirma. *Intersectionality. Key Concepts*, Cambridge: Polity Press, 2016.
- LAGARIĆ 1903: LAGARIĆ, Pavle. „Božji ljudi. Borisav Stanković”. *Bosanska vila*, broj 5, 1903: str. 95–96. [orig.] Лагарић Павле. „Божји људи. Борисав Станковић”. *Босанска вила*, број 5, 1903: стр. 95–96.
- MAKOL 2005: McCall, Leslie. *The Complexity of Intersectionality*. Signs, Vol. 30 (3), 1771–1800, The University of Chicago Press, 2005. DOI:10.1086/426800; <https://lsa.umich.edu › ncid-assets › ncid-document>, 18. 02. 2025.
- MARINKOVIĆ 2010: MARINKOVIĆ, Dušan. *Poetika proze Borisava Stankovića*. Beograd: Službeni glasnik, 2010. [orig.] Маринковић, Душан. *Поетика прозе Борисава Станковића*. Београд: Службени гласник, 2010.
- MILOSAVLJEVIĆ MILIĆ 2012: Milosavljević Milić, Snežana. „Jeres čitanja: recepcija Stankovićevih Božjih ljudi u književnoj kritici”. Dragan Bošković (ur.) *Bog: Zbornik radova sa 6. Međunarodnog naučnog skupa*. Kragujevac: Filum, 2012: str. 213–224. [orig.] Милосављевић Милић, Снежана. „Јерес читања: рецепција Станковићевих Божјих људи у књижевној критици”. Драган Бошковић (ур.) *Бог: зборник радова са 6. међународног научног скупа*, Крагујевац: Филум, 2012: стр. 213–224.
- PANIĆ MARAŠ 2009: PANIĆ MARAŠ, Jelena. „Nenormalno normalni Božji ljudi”. *Nasleđe, časopis za književnost, jezik, umetnost i kulturu*, godina VI, broj 14/2, Kraguje-

- vac: Filološko-umetnički fakultet, 2009: str. 83–96. [orig.] Панић Мараш, Јелена. „Ненормално нормални Божји људи”. *Наслеђе, часопис за књижевност, језик, уметност и културу*, година VI, број 14/2, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2009: стр. 83–96.
- PEŠIKAN-LJUŠTANOVIĆ 2008: PEŠIKAN-LJUŠTANOVIĆ, Ljiljana. „Borisav Stanković – između tradicije i modernosti”. Ljiljana Pešikan-Ljuštanović (prir.). *Borisav Stanković. Izabrana dela*. Novi Sad–Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2008, str. 5–49. [orig.] Пешикан-Љуштановић, Љиљана. „Борисав Станковић – између традиције и модерности”. Љиљана Пешикан-Љуштановић (прир.) *Борисав Станковић. Изабрана дела*. Нови Сад–Сремски Карловци: Издавачка књижарица Зорана Стојановића. 2008, стр. 5–49.
- PETKOVIĆ 1988: PETKOVIĆ, Novica. *Dva srpska romana. Studije o „Nečistoј krvi” i „Seobama”*. Beograd: Narodna knjiga, 1989. [orig.] Петковић, Новица. *Два српска романа, Студије о „Нечистој крви” и „Сеобама”*. Београд: Народна књига, 1988.
- PRODANOVIĆ 1903: PRODANOVIĆ, Jaša. „Borisav Stanković: Božji ljudi”. *Brankovo kolo*, br. 23, 1903: str. 729–731 [orig.] Продановић, Јаша. „Борисав Станковић: Божји људи”. *Бранково коло*, бр. 23, 1903: стр. 729–731.
- PROTIĆ 1966: PROTIĆ, Miodrag. „Borisav Stankovic prema našem realizmu XIX veka”. Miodrag Protić (prir.). *Epoха realizma*. Beograd: Nolit, str. 347–363 [orig.] Протић, Миодраг. „Борисав Станковић према нашем реализму XIX века”. Миодраг Протић (прир.) *Епоха реализма*. Београд: Нолит, стр. 347–363.
- SIMONOVIC 1984: SIMONOVIC, Slobodan. *Božji ljudi Borisava Stankovića*. Kruševac: Biblioteka Spektar, 1984. [orig.] Симоновић, Слободан. *Божји људи Борисава Станковића*. Крушевац: Библиотека Спектар, 1984.
- SKERLIĆ 1971: SKERLIĆ, Jovan. Živan Milisavac (ur.). *Jovan Skerlić II. Kritike*. Beograd–Novi Sad: Matica Srpska–Srpska književna zadruga, 1971 [orig.] Скерлић, Јован. Живан Милисавец (ур.). *Јован Скерлић II. Критике*. Београд–Нови Сад: Матица српска–Српска књижевна задруга, 1971.
- SOLEŠA 2023: SOLEŠA, Biljana. „Tiraniја pisanog – destruktivna моћ patrijarhalne zajednice u prozi Bore Stankovića”. Biljana Mišić Ilić (ur.). *Jezik, književnost, моћ*. Niš: Filozofski fakultet, 2023: str. 521–534. [orig.] Солеша, Биљана. „Тиранија писаног – деструктивна моћ патријархалне заједнице у прози Боре Станковића”. Биљана Мишић Илић (ур.) *Језик, књижевност, моћ*. Ниш: Филозофски факултет, 2023: стр. 521–534.
- VUČENOV 1981: VUČENOV, Dimitrije. *Tragom epohe realizma. Studije i ogledi o epohi, stvaraoцима i istoričarима*. [orig.] Вученов, Димитрије. *Трагом епохе реализма. Студије и огледи о епохи, ствараоцима и историчарима*. Крушевац: Багдала, 1981.

Извори

- STANKOVIĆ 1974: STANKOVIĆ, Borisav. Živorad Stojković (prir.) *Sabrana dela Borisava Stankovića. Knj. 1. Stari dani – Božji ljudi*. Beograd: Prosveta – Slovo ljubve, 1974. [orig.] Станковић, Борисав. Живорад Стојковић (прир.) *Сабрана дела Борисава Станковића. Књ. 1. Стари дани – Божји људи*. Београд: Просвета – Слово љубве, 1974.

Helena P. Arslan

CONTEMPORARY READING OF GOD'S PEOPLE BY BORISAV STANKOVIĆ:
INTERSECTIONALITY AND LITERATURE

Summary

At the time when Stanković's work was published as a complete collection under the title *God's people*, its reception was not unanimous. While some reviews assessed the work as unsuccessful, because it descended from solid bourgeois families to beggars, others believed that by depicting the social margin, Stanković gave Serbian literature a representative example of a realistic narrative that encompasses the totality of society. The collective of marginalized people is made up of individuals whose relationships are dynamic and structural. The intention of our work is to establish interpretive connections between literature and intersectionality, which we primarily understand as a discursive framework. On the one hand, the ideological and thematic layer of the work will be discussed, i.e. the identity characteristics and positioning of the marginalized characters; and on the other hand, a brief overview of the structure of the book, characterized by fragmentation and plurality. The aim of the paper is to establish a connection between the elements of literary work and the theoretical concept of intersectionality, and thus offer a more contemporary reading of the literature of the past and confirm that many years later we can talk about its re-actualization, but also its re-evaluation through enrichment with new reader perspectives.

Keywords: intersectionality, identity, collective, literature, contemporary interpretations, realism, Borisav Stanković